

İSLAM İKTİSADININ TEMELLERİ THE BASICS OF ISLAMIC ECONOMY

İsmail KÖKSAL

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ikoksal@firat.edu.tr

Toplum ve insan hayatındaki ekonomik süreci inceleyen bilim dalına iktisat denmektedir. Eğer bu sürecin gelişimi İslami kurallarla mukayyet olursa, sözkonusu ilim İslam iktisadı ismini alır. Anlaşılacağı üzere İslam iktisadının kendine özgü bazı temel kriterleri vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: İslam'a göre mülkün gerçek sahibi Allah'tır. Dolayısıyla şahısların elindeki varlıklar, kendilerine emaneten verilmiştir. Ayrıca kâr oranı ile ilgili olarak genel kaide, onun emeğe göre ayarlanmasıdır. Bunun yanında serbest piyasa ekonomisi asıldır. Fakat iktisadî muamelelerde taraflar açısından bilinmezliğin olamayacağı ve kuralların çiğnenemeyeceği bu konudaki diğer şartlardır. İslam iktisadına tasarruf açısından bakıldığında, tabii seyir içinde ve meşru dairede tekelleşmenin önüne geçilerek serveti yayma amacı görülür. Bu arada mal tanımına meşru olma ve fayda şartları konmuştur. Bu yönüyle İslam iktisadı kar ve üretim şartlarına göre hayatı tanzim eden kapitalizmden ve insan hayatında özel mülkiyeti reddeden sosyalizmden farklıdır. Binaenaleyh İslam iktisadı kendine özgü ekonomik bir sistem sayılır.

Economy is a science which passes through economic process in human life and society. If this progress accomodates Islamic rules, it takes the name of Islamic Economy. There are some special principles in Islamic Economy: 1. The real patron of properties is Allah in Islam. These are deposits for person from Him. 2. The profit propertions are adjusted to their works in general. 3. The free market is applied as an economic model. 4. The unknown positions and opposition to Islamic rules are forbidden in economic relations. 5. There are some different acts to spread the properties for all people in Islamic Economy. 6. The condition of properties are advantage and legality in Islamic Economy. For that reasons Islamic Economy is different from Capitalism which tolerates all roads to profit and production. Also it is different from Socialism which refuses special ownership. Naturally it is accepted a spesial economic system.

İktisat, baştan sona ekonomik süreci inceleyen bir ilim dalıdır. O ekonomik kriterleri belirlerken daha çok fayda ve zarar ilkesine göre hareket eder. Çünkü bütün amacı maddi açıdan gerekeni yapmak ve ideal hayata kavuşmaktır. Bu

yönüyle diğer ilimlerden ayrılmış ve kendine has bir kimlik kazanmıştır.¹

Bu çerçeveye aynı zamanda, kültür ve anlayışlara göre farklı iktisat algılarının olabileceğini göstermektedir. Zira toplumların yapı,² coğrafya,³ kültür ve din anlayışlarının, sosyal yapısına dolayısıyla da ekonomilerine tesir edeceği açıktır. Binaenaleyh sosyalist, kapitalist, karma veya herhangi başka bir türde iktisat teorisinin olması gayet normaldir.

Bu cümleden olarak İslam iktisadından bahsetmek mümkündür. Fakat kimileri bu deyim bir tepki tabiri olarak değerlendirmekte, eğer Batıda iktisat ilmi çıkmasaydı, büyük ihtimalle bu tabir oluşmazdı demektedir.⁴ Fakat çıkış gerekçesi bu iddiaya uygun bile olsa, vakıada İslam iktisadının varlığını reddetmek mümkün değildir. Çünkü yüce dinimizin emir ve yasakları içindeki pek çok hüküm, bu sahayı doğrudan ilgilendirmektedir.⁵ Faizin yasaklığı, ihtikarın haramlığı, serbest piyasanın hakim olması.. gibi durumlar bunu gösterir. Zaten mevcut bir şeyin varlığından haberdar olmamak veya adını koymamak, onun yokluğunu göstermeye delil olamaz.

Bu makalemizde İslam iktisadının tespit edebildiğimiz ana temellerini açıklamaya çalışacağız. Konunun daha iyi anlaşılmasını temin amacıyla, ayrıca mevcut meşhur ekonomik sistemlerle mukayesesini de vereceğiz.

I. KENDİNE ÖZGÜ YÖNLERİYLE İSLAM EKONOMİSİ

Bir müslümanın kendi inancı çerçevesinde vazgeçemeyeceği temel iktisat prensipleri vardır. Bunlar, açık ve net bir şekilde naslarda ifadesini bulan temel sonuçlardır. Eğer söz konusu bu kriterleri ifade edebilirsek, İslam ekonomisinin karakteristiği de kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Şimdi sırasıyla bunları ele alalım:

A. Mülkün gerçek sahibinin Allah oluşu

İslam'a göre gerçek hakim ve her şeyin sahibi Allah'tır.⁶ İnsanlar geçici

¹ Bkz.: Köklü, Aziz, İktisat İlimine Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara-1977, 3. baskı, s. 3; Eskicioğlu, Osman, İslam ve Ekonomi, Anadolu Y., by ve bt yok, s. 4, 12.

² Bir örnek olarak Türkiye'ye Kubilay Baysal'ın Türkiye Ekonomisi isimli kitabından bakılabilir. İst. Üniv. İktisat Fak. Y., İst.-1984.

³ Bu konuda Erol Tümertekin'in Ekonomik Coğrafya isimli kitabına bakılabilir. İst. Üniv. Edebiyat Fak. Y., İst.-1994.

⁴ Ahmet Tabakoğlu'nun bu konudaki görüşleri için bkz.: Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı 1 (15-16 Mart 1996), İst. Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Y., İst.-1996, s. 59.

⁵ Nüveyhi, Muhammed, Ekonomik Adaletin Temelleri, Çev.: Ahmet Yaprak, Beyan Y., by ve bt yok, s. 28 (Kitabın Sunuşunda).

Ebu Hanife'nin önde gelen müçtehit öğrencilerinden olan İmam Muhammed, kazanç konusunda müstakil eser telif ettiği bilinen ilk Müslüman alimdir. Onun eserinin adı *el-Kesb*'tir. Bu eserin aslı bize kadar ulaşmamıştır. Bugün elimizde mevcut olan Serahsi'nin bu eser üzerine yazdığı şerhtir ve bu şerh, onun *el-Mebcut* adlı eserinde, *Kitabu'l-Kesb* başlığı altında yer almaktadır. Ebu Bekr Muhammed es-Serahsi, el-Mebcut, Daru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut ty., XXX, 244-287. İmam Muhammed'in el-Kesb adlı eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Taş, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hukuk Anlayışı (Usul Anlayışı), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003, s. 51-54.

⁶ Şura suresi, 42/49; Fetih suresi, 48/14. Ayrıca bkz.: Hamitoğulları, Beşir, İktisadi Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslam Kalkınma Modelinin Vadettikleri (İktisadi Kalkınma ve İslam), İlmî Neşriyat, İst., s. 30.

olarak ve Onun adına mal-mülk sahibi kılınmışlardır.⁷ Bundaki amaç imtihanı⁸ ve neticede gerçek kulluğu temindir.⁹

Bu anlayış, niyabeten bir mülkiyet hakkı vermesi gerekçesiyle, insanlar açısından daima müvekkilin maksatlarının asıl hedef yapılması sonucunu vermektedir. Dolayısıyla İslam'daki ekonomik özgürlük, diğer ekonomik sistemlerin aksine kendine has bir yapı arzeder.¹⁰ Bu cümleden olarak beşerî sistemlerde var olan her isteğe göre mutlak tüketim anlayışı, İslam ekonomisinde olmayacaktır. Çünkü bencillik duygusuyla ve israf kategorisine girecek lüks tutkulara fıkıhta cevaz bulunamayacak, yapılsa bile helal kabul edilmeyecek ve doktrinde yerini bulamayacaktır.¹¹

Meselenin anlaşılması sadedinde, zamanımızdaki hakim batı medeniyetinin iktisat anlayışını bu konuda örnek verebiliriz. Onlara göre toplumsal refah ve kişisel tatminin tüketimde olması normal görülebilir. Fakat İslami mantıkla düşündüğümüzde aynı sonucu kabul edemeyiz. Zira dinimize göre gerçek manada itminan; kişinin yaratılış gayesini anlamasında, kalben Allah ile irtibatlı bulunmasında ve mülkiyetini Onun emirlerine uygun şekilde kazanıp harcamasında.. ve benzeri farklı yerlerde dir.¹² Ayrıca aşırı ve lüks tüketim uygulaması; fiyatların yükselmesine ve dar gelir sahiplerinin ezilmesine sebep olacağından farklı bir mesuliyet gerektirecektir.¹³ Dolayısıyla bu tür uygulamalarda bir haksızlık ve zulüm söz konusudur. Zira zenginler isteklerine göre müsrifane tatmin yolları ararken, fakirler aleyhine bir süreç hazırlamaktadırlar. Üretimi devamlı kılmak veya değişimi yaşamak için moda değiştirmelerine başvuran anlayış, israfın yasaklığı gerekçesiyle kendi özel hayatları açısından, toplumu meşru olmayan bir yöne tevcih ile de sosyal hayat açısından kabul görmeyecektir.¹⁴

Beşeri sistemlerde malı elde etmek, aynı zamanda onun istenildiği gibi tüketilebileceği hakkını vermektedir. Zira malı kazanan onun mutlak sahibidir ve üzerinde dilediği tasarrufu yapabilir. Bu noktada taşkınlıkları engelleyici olarak getirilen ölçüler, yine beşer prensibi olduğu için aşılması değildir, dolayısıyla sabit sayılamaz. Fakat İslam'da beşer üstü ve net prensiplerle, tüketimin ancak meşru yoldan yapılabileceği beyan edilmiştir. Çünkü bir bütün olarak şer'î hükümlere uyma gereği bu sonucu vermektedir. Bu durum, mutlak insaniyet için değişmez güzelliklerin kalmasına sebep olacaktır.

Beşeri sistemlerin ifrat ve tefrit sapmalarına mukabil, İslam kültüründe karşılıklı yardımlaşma ve hediyeleşme öne çıkar. Çünkü muhtaca

⁷ Bakara suresi, 2/30.

⁸ Mülk suresi, 67/2.

⁹ Zariyat suresi, 51/56.

¹⁰ Nakvi, N. Haydar, Ekonomi ve Ahlak, Çev.: İlhan Kutluer, İnsan Y., İst.-1985, s. 96.

¹¹ Zerka, Enes, İslam İktisadı – İnsan Refahına Bir Yaklaşım, Çev.: Ahmet Tabakoğlu (İslam İktisadi Araştırmaları), Dergah Y., İst.-1988, 1. baskı, s. 29, 35; Yine bkz.: Bozdağ, İsmet, İnsanlığın Son Çerçevesi - Üçüncü Çözüm, Emre Y., by yok, s. 266; Richard, A. Debs – Ferhat J. Ziadeh – Konrad Dilger, İslam Hukukunda Mülkiyet Kavramı (İslam Hukuku Üzerine Araştırmalar), Çev.: Halit Ünal, Usül Y., Kayseri-1994, s. 97 vd.

¹² Ra'd suresi, 13/28.

¹³ Tabakoğlu, Ahmet, İslam İktisadı Açısından Kalkınma (İktisadi Kalkınma ve İslam), İlmi Neşriyat, İst., bt yok, s. 47 vd.

¹⁴ Araf suresi, 7/31; Ayrıca bkz.; Beşer, Faruk, İslamda Sosyal Güvenlik, DİB Y., Ank.-1987, s. 32.

yardım ilahi bir emirdir.¹⁵ Ayrıca müslüman müslümanın kardeşi sayılır ve ona hiçbir zaman zulüm etmeyeceği, onu hiçbir zaman yalnız bırakmayacağı prensibi benimsenir.¹⁶ Yine mülkün kişiler elinde emanet olması, inançlı insanı emaneti yerinde kullanmaya memur ve razı eder. Bu da gerektiği yerde borç vermek ve yardımda bulunmak gibi sonuçlardır.¹⁷

Yine şahsi mülkiyetin gerçekte Allah'a ait olmasının bir neticesi olarak, kazancını gerektiği gibi gözetemeyecek durumdaki insanların tasarrufları kısıtlanır veya kaldırılır.¹⁸ Zira bu tür insanlar kar ve zararlarını bilemezler, mallarını gayri meşru yollarda kullanabilirler, hesabını veremeyeceği tasarruflarda bulunabilirler, dolayısıyla meşru nizamın dışına çıkabilirler.

Yine aynı gerekçeyle ölüme bağlı vasiyetler üçte bire kadar geçerlidir. Bunun üzerindeki vasiyetlerin geçerli olması, ancak varislerin muvafakatına bağlıdır.¹⁹ Çünkü bu durumda mevcut malın meşru maksatlar dışında kullanılabilme şüphesi vardır. Dolayısıyla kanun koyucu, verdiği malı ancak rızası dahilinde kullanılmak istemektedir.

Yine bu gerekçeyle, bütün hukuki ve iktisadi muamelelerde Şari Teala'nın prensiplerine aykırı olacak bir hüküm konulamaz.²⁰ Çünkü mal ve mülkün gerçek sahibi, nimetlerin kurallarına aykırı olarak tüketilmesine müsaade etmemektedir.

B. Kazancın emeğe göre belirlenmesi

Bir kişi için temellük sebeplerinden sadece bir tanesi emektir. İslam'a göre emek kapsamındaki temellüklerde, emek ve kazanç arasındaki eşitliğe riayet etmek ana bir ilkedir. Neticede bu prensip her şahıs için kazanım olarak sadece alın terinin karşılığını alabileceğini göstermektedir.

Şahsın riski göze almak şartıyla sermayeye ortak olması ve yine aynı şartlarda toprağını işlettirmesi, kar ve zarara ortak olması gerekçesiyle fiilî emek olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ticaret ve ortaklıklar bu prensiplere göre işler.²¹ Bunun sonucunda emek ve karşılığını konu alan borç münasebetlerinde, özel ve zaruret durumları hariç tutulursa normal şartlarda meşruyet kaynağı, hile ve sömürüye dayanmamak zorundadır. وان ليس للانسن الا ما سعى وان سعيه سوف يرى "İnsana ancak çalıştığı vardır ve bunun karşılığını da görecektir" ayeti bu neticeyi göstermektedir.²² Binaenaleyh kazancın en hayırlısı el emeği kabul edilmiştir.²³

Emeğin üretime, üretimin de ihtiyaca göre olması ayrı bir sonuçtur. Zira

¹⁵ Maide suresi, 5/2.

¹⁶ Buhari, Muhammed b. İsmail, es-Sahih, Çağrı Y., İst.-1992, 2. baskı, Mezalim 3, (3/98).

¹⁷ Beşer, 37 vd.

¹⁸ Bkz.: Döndüren, Hamdi, Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Y., İst.-1414/1993, s. 557 vd.; İslam hukukunda irâde oluşumunun fesadı ve ehliyet eksikliğinden dolayı geçerliliği icâzete bağlı olan tasarruflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Taş, İslam Hukukunda Geçerliliği Şahısların İcazetine Bağlı Olan Tasarruflar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s. 54-68.

¹⁹ Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, Nesil Y., İstanbul-1991, s. 1/426. Geçerliliği vârislerin icazetine bağlı olan tasarruflar ile geçerliliği vasiyette bulunulananın icâzetine bağlı olan tasarruflar hakkında ayrıntılı geniş bilgi bkz. Taş, İcazet, s. 2-32.

²⁰ Maide suresi, 5/47.

²¹ Bozdağ, 255-258; Eskicioğlu, 69.

²² Necm suresi, 53/39.

²³ Bkz.: Buharî, Büyü 1 (3/2-4).

üretim ve tüketimdeki israfın her ikisi de gereksizdir. Çünkü üretim yapmak, kaynakları boşa kullanmak manasına gelmektedir.²⁴

Söz konusu ilkelerin bir neticesi olarak faiz haram kılınmıştır. Ayrıca kumar gibi şans oyunları yasaklanmış, oralandan elde edilecek gelirler helal kabul edilmemiştir.²⁵ Bu durum üretimsiz bir emeğin geçerli olmayacağını da göstermektedir. Zira kumar oynayan bir grubun elindeki para artmamakta, sadece el değiştirmektedir. Mesela kumar oynanarak geçen bir aylık bir zaman diliminde yeni üretim yapılmadığı gibi, mevcut mal da muhafaza edilememiştir. Böyle bir gayret ise malayaniden de öte zararlı kabul edilecektir.

Kazancın emeğe göre belirlenmesi konusunda işlenmesi gereken en önemli konulardan birisi faizdir. Çünkü faizin haramlığı, karşılığı olmayan bir fazlalık içermesine dayanmaktadır. Bu sebeple çağdaş ekonomilerin en temel iktisat usullerinden birisi olan faiz konusunu burada detaylandırmak gerekmektedir.

Faiz: Ribâ

Malın mal ile değişimi mahiyetindeki bir akitte, karşılığı bulunmayan fazlalığa faiz denmektedir.²⁶ Ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmî fazlalık da bu kapsamdadır.²⁷

Şari' Teala açık ve net bir şekilde faizi yasaklamıştır. Şu ayetler bunu göstermektedir: *الذين ياكلون الربوا لا يقومون الا كما يقوم الذي يتخبطه الشيطان من المس ذلك بانهم قالوا انما البيع مثل الربوا واحل الله البيع وحرم الربوا فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف وامره الى الله ومن عاد فاولئك اصحاب النار هم فيها خالدون يحق الله الربوا ويربي الصدقات والله لا يحب كل كفار اثيم يا ايها الذين امنوا اتقوا الله وذروا ما بقى من الربوا ان كنتم مؤمنين فان لم تفعلوا فاذنوا بحرب من الله ورسوله وان تبتم فلکم رؤس اموالکم لا تظلمون ولا تظلمون* Faiz yiyenler kabirlerinden kalkarlarken, şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetlerinden kalktıkları gibi kalkarlar. Bu onların "*Alım-satım tıpkı faiz gibidir*" demeleri sebebiyledir. Halbuki Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinin öğüdü ulaşır da faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinin ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemliktir ve orada devamlı kalacaklardır. Bilin ki Allah faiz karışan malın bereketini giderir. Buna karşılık verilen sadakaları bereketlendirir. Hiçbir zaman da nankör ve günahkarları sevmeyez. Ey inananlar! Allah'tan korkun ve gerçekten müminseniz faiz alacaklarınızı bırakın. Şayet bu emrimizi yapmazsanız, Allah ve Rasülü tarafından aleyhinize açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe ederek faizden vazgeçerseniz ana sermayeniz sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz!²⁸

”Ey iman edenler! Ya ايها الذين امنوا لا تاكلوا الربوا اضعافا مضاعفة واتقوا الله لعلمكم تفلحون

وما اتيتم من ربا ليربوا من اموال الناس فلا يربوا عند الله وما اتيتم من زكوة تريدون وجهه الله فاولئك هم المضعفون İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz her hangi bir

²⁴ Tabakoğlu, 247-249.

²⁵ Bkz.: Demir, Fahri, İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı, İlmî Y., 1981, by yok, s. 226 vd.

²⁶ Karaman, 2/202; Döndüren, Hamdi, Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar, İklim Y., İst.-1988, 1. baskı, s. 58-59.

²⁷ Özsoy, İsmail, Faiz, DİA, s. 12/110.

²⁸ Bakara suresi, 2/275-276, 278-279.

²⁹ Al-i İmran suresi, 3/130.

faiz Allah katında artmaz. Fakat Allah'ın rızasını umarak verdiğiniz zekata gelince, işte onlar malları kat kat arttırır."³⁰

Mezkur nasslar gerekçesiyle faizin haramlığı konusunda hiçbir mezhepte ihtilaf söz konusu olmamış ve ondaki ihtilaf sadece faizin şumulü noktasında kalmıştır.

Faizin haram kılınmasının sebepleri araştırıldığında şunlar görülecektir: Salt faizde gerçek manada emek, üretim ve risk³¹ yoktur. Çünkü sermaye sahibinin faiz akdiyle kendisi lehine koyduğu sabit bir şart vardır. Dolayısıyla bu tür akitlerde pozitif bir değer artışı olmadan beklenen bir gelir söz konusudur. Bu sebepten faiz, hiçbir zaman risk taşıyan, üretim ve emek mahsulü olan ve duruma göre değişken mahiyet arz eden kara benzetilemez.³²

Üretilen veya satın alınan bir malın fiyatına eklenen fazlalık, zarara katlanma karşılığında kar olarak meşru kılınmıştır. Faizde ise hem ana para güvence altında, hem de kar güvence altındadır. Bu yönüyle faiz sanki misliyattan alınan bir kira gibidir.³³ Bu durum ise yasaklanmasına gerçek bir gerekçedir.³⁴ Zira böyle bir sonuç, emeksiz kazanma manasına gelmektedir.³⁵

Kapsam açısından belirli miktar mala karşılık malla verilen bir fazlalığın faiz olması kadar, başka türden beklenen menfaatler de faiz kabul edilir. Çünkü karşılıksız ve istismara dayalı her kazanç faiz sayılır. Zira 100 milyara %50 faiz istemekle, verilen borç karşısında alacaklıdan "*falanca dairesini satmak*" gibi bir şart koymak arasında, pratikte pek bir fark yoktur. Çünkü borç vermede önemli olan borç verenin, sadece karz-ı hasen niyetiyle ve ecrini Allah'tan bekleyerek vermesidir. Dolayısıyla mezkur durum, karşılıksız kazanç veya bir imkanı istismar etme türünden gayr-ı meşru bir gelire sebep olur. Böylece verilen borç miktarı dışındaki bir beklenti, İslam hukukunun helal sınırlarını aşmaktadır.

Bu noktada faizin zararlarını özet bir şekilde belirtmekte fayda vardır:

1. Çoğunlukla faizi veren taraf sürekli olarak ve risksiz bir şekilde zenginleşmektedir. Buna karşılık faizi alan taraf ise fakirleşmekte veya çok az bir kar elde etmektedir. Bu durum toplumda tek taraflı ve dengesiz bir büyümeyi doğurmaktadır.

2. Faizle birlikte yatırımsız bir kar yolu açıldığı için insanlar risksiz ve kolay olan bu yönetime teşebbüs etmektedir. Bununla birlikte sermaye sahipleri el emeği, üretim ve gerçek ticaret.. gibi usüllere baş vurmamaktadır.

3. Emeksiz, üretimsiz ve risksiz bir kazanç yolu neticesinde işsizlik artmaktadır. Zira toplumda faizle birlikte yatırımsız bir şekilde mücerret para

³⁰ Rum suresi, 30/39.

³¹ Ekonomide sermayenin risk taşımasının ne manaya geldiği ve önemi konusunda Murat Çizakça'nın Risk Sermayesi – Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları isimli çalışmasına bakılabilir. İSAV Y., İst.-1993.

³² Tabakoğlu, Ahmet, İslam ve Ekonomik Hayat, DİB Y., İst.-1987, s. 73 vd.; Ayrıca bkz.: Özsoy, İsmail, Faiz ve Problemleri, Nil Y., bt yok, İzmir, s. 173-174.

³³ Ersoy, Arif,, Faizsiz Banka ve İşlevleri (Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli), İlmî Neşriyat, by ve bt yok, s. 34; Bu konudaki farklı değerlendirme için de bkz.: Mahmud Ebu Suud, Para – Faiz ve Mudarabe, Çev.: Emin Ertürk (İslam İktisadı Araştırmaları), Dergah Y., İst.-1988, 1. baskı, s. 59-62.

³⁴ Döndüren, Ticaret ve İktisat İlmihali, 263.

³⁵ İslamda Ekonomik ve Sosyal Düşüncenin Çağdaş Görünümü, Düşünce Y., Ank.-1978, 1. baskı, s. 167.

üzerinde oynayarak kar elde etmektedir.

4. Faiz maliyet enflasyonuna da sebep olmaktadır. Zira sermaye sahipleri yatırım yapmayınca, parası olmayanlar borç olarak aldığı imkanlarla yatırıma teşebbüs etmekte, bu ise direkt olarak maliyeti ve o da fiyatları yükseltmektedir. Halbuki bu ürüne sermaye sahibi ortak olsaydı, yatırım masrafı azalacak, buna bağlı olarak da fiyatlar düşecekti. Bunun yanında sermaye sahibi riske ortak olarak mevcudu geliştirme ve artırma gayreti taşıyacaktı. Diğer ifadeyle akli ve gayretiyle üretime katılacaktı.

5. Faizli bir ortamda sevgi, kardeşlik ve yardım duygusu azalmaktadır. Çünkü sadece menfaatler hesap edilmektedir. Dolayısıyla ilişkileri çıkara dayalı, soğuk ve insani açıdan birbirine duyarsız bir toplum oluşmaktadır. Bu durum ise toplumsal açıdan büyük bir kaosa sebep olmaktadır. Zira beşer tarihinde en büyük sıkıntılar şu iki düşünceden kaynaklanmıştır : Bunlardan birincisi "Sen çalış ben yiyeyim" fikridir. Bu fikir diğer açıdan "Ben çalışmadan kazanayım" şeklinde ifade edilebilir. İkincisi ise "Ben tok olduktan sonra başkaları açlıktan ölse bana ne?!" fikridir. Bunun diğer ifadesi ise "Ben muhtaç değilsem, kimse beni ilgilendirmez ve kimseye yardım edemem" şeklindedir. İslam birinci düşünceyi faizin yasaklanmasıyla, ikinci düşünceyi de zekat ve onu tamamlayan fitir sadakası, nafaka, kurban.. gibi sair emirlerle ortadan kaldırmıştır.³⁶

Bu konuda şu yan değerlendirmeyi kaydetmekte fayda vardır: Bir şahıs faizli bir muameleyle karşı karşıya kalmışsa, bu tasarrufu yapması ancak zaruret miktarıyla sınırlı şekilde caiz olacaktır. Ve bu zaruretin takdiri, ancak kendi şartlarına göre değerlendirilir.

Ayrıca dindar insanların toplum hayatında tek taraflı olarak zayıflamaları gerektiğini belirtelim. Bu sebeple çoğunluğu itibarıyla bütün halk tarafından verilen vergilerden oluşan devlet kredilerini, duruma göre mütebedeyin kesim kullanılmalıdır. Fakat bu yolla elde ettikleri kazancı, nefislerinin özel malı gibi kayıtsız olarak harcamayacaklardır. Aksine sadece İslam fıkhı açısından meşru ve ulvi maksatlarda kullanmak kaydıyla harcamabilirler.

Eğer bunun aksine davranırlarsa, toplumu oluşturan dindar vatandaşların zayıflaması kaçınılmaz olacaktır. Belki zayıflamaya tahammül edilebilir. Fakat gittikçe güçlenen faizci bir grup lehine rekabetten çekilmek, onların daha fazla büyümesine sebep olacaktır. Buna razı olmak ve müdahale etmemek, İslam fıkhı açısından doğru bir uygulama olmasa gerekir.³⁷ Dolayısıyla dinimize göre faizi almanın haram olması kadar, faizci sermayenin büyümesine göz yumarak razı olmak da haramdır.

Dindar bir insanın faizli kredi ile meydana getirdiği malını, % 100 kendine aitmiş gibi düşünmesi helal olmaz. Çünkü o mal faizle elde edilmiştir. Bu sebeple ihtiyaç ve işletme emeğine tekabül eden kısmını çıkararak, kalanını İslam'ın genel prensipleri çerçevesinde halk lehine harcaması gerekecektir. Zaten mezkur ameliyede amaç zengin olmak değildir. Teşvik kredilerini alma konusu bu açıdan değerlendirilebilir.

³⁶ Özsoy, s. 45 vd.; Nursi, Said, İşaretü'l-İ'caz fi Mezanni'l-İcaz, Çev.: Abdülmecid Nursi, Yeni Asya Y., İst., bt yok, s. 49.

³⁷ Bkz.: Karaman, Hayreddin, İslam'ın İşığında Günün Meseleleri, Nesil Y., İst.-1988, s.1/331 vd.

Aslında devletin halk lehine tasarrufatında, mevcut olan inançları hesap ederek hareket etmesinde fayda vardır. Bu durum onlar arasındaki bütünleşme ve kaynaşmaya müspet manada daha fazla katkı sağlayacaktır. Böylece vatandaş olarak herkesim devlete daha fazla sahip çıkacaktır. Zaten aksi uygulamalar vatandaşlar arasındaki eşitlik ilkesine aykırı olur. Çünkü ineği kutsal sayan Zerdüştlere³⁸ inek etinden ve domuz etini haram sayan müslümanlara³⁹ da domuz etinden ikramda bulunmak, onlara yardım manasına gelmeyecektir.

C. Serbest piyasa ekonomisinin kabulü

Arz ve talebin tam rekabet şartları içinde karşılaştığı, dışarıdan müdahalelerin olmadığı ekonomik modele serbest piyasa denmektedir. İslam iktisadiyla ilgili kaynaklar değerlendirildiğinde çıkan sonuçlardan birisi, İslam'a göre ekonomik piyasanın serbest olma gereğidir. Bu konuda söylenebilecek deliller şunlardır:

1. Hz. Peygamber (sas)'den mallara fiyat koyması istenildiği zaman kabul etmemiş, aksine rızıkı bollastıran ve azaltanın Yüce Allah olduğunu beyan ederek reddetmiştir.⁴⁰ Bu durum açıkça bayi ve müşteri arasında kendi şartları içinde oluşacak piyasayı göstermektedir.

2. Serbest piyasa ekonomisine kaynak olabilecek bir başka hadis şudur: "İnsanları alış-verişte serbest bırakınız. Zira Allah böylece insanları birbirlerinden faydalandırıp rızıklandırır. Bu sebeple birisi diğerinden tavsiye almak isteyince esirgemesin, nasihat etsin."⁴¹

Bu iki delil açık ve net olarak serbest piyasa ekonomisini göstermektedir.⁴² Bu tercihin normal şartlarda doğru olduğunun göstergesi, pratik uygulamada ekonomik hayatın tahrik gücünün kar motifinden kaynaklanmasıdır.⁴³

3. İslama göre ihtikarın yasaklanması⁴⁴ da serbest piyasaya müdahaleyi menden olsa gerektir. Çünkü karaborsacılıkta Allah'ın rızık olarak verdiği ve şu an için sahibinin elinde mevcut olan bir malın, toplumun ihtiyacı olmasına rağmen sırf bencil bir düşünceyle pazardan çekilmesi söz konusudur.⁴⁵

İhtikarı yasaklamadaki amaç, tekelleşmeden istifade ile normal şartlarda bayiin belli bir nispetle satacağı kar haddini yükseltme isteğini, mukabilinde de halkın ezilme durumunu engellemektir. Bu uygulamada imkanları toplum aleyhine sömürü olarak kullanmak isteyen birisine mani olmak söz konusu olduğu için gayet hikmetli bir uygulamadır.

İhtikarla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber (sas) "Kim yiyecek maddelerini

³⁸ Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ocak Y., Ank.-1993, 2. baskı, s. 110.

³⁹ Bakara suresi, 2/173.

⁴⁰ Bkz.: es-San'ani, Muhammed b. İsmail, Sübülü's-Selam Şerhu Büluğ'il-Meram, Daru İhyai't-Türas'il-Arabi, by yok, 1379/1960, 4. baskı, s. 3/32.

⁴¹ Miras, Kamil, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, DİB Y., Ank., bt yok, 8. baskı, s. 6/473.

⁴² Bkz.: Samurkaş, Ali İhsan, Türkiye'de ve Hz. Muhammed Döneminde Enflasyon Düşüncesi, Rehber Y., Ank.-1993, 1. baskı, s. 433.

⁴³ İslamda Ekonomik ve Sosyal Düşüncenin Çağdaş Görünümü, 164.

⁴⁴ İbn Hanbel, Ahmed, el-Müsned, Çağrı Y., İst.-1413/1992, 2. baskı, s. 2/33.

⁴⁵ Döndüren, Hamdi, İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi, Erkam Y., İst.-1419/1998, s. 288-290.

kırk gün saklarsa Allah ondan, o da Allah'dan uzak olur" buyurmuştur.⁴⁶ Bu kadar şiddetli bir tehdidin sebebi, karaborsa ile suni bir kıtlık oluşturmakta ve bundan egoistçe fiyat artışı sağlamaktadır. Çünkü bunun neticesinde halka kıtlık veya sıkıntı gelmektedir. Bu durum ise içtimai açıdan mal sahiplerine karşı soğuk ve kinle dolmuş bir toplum oluşturmaktadır.⁴⁷

Serbest piyasanın gereği olarak, kar haddi koymak yasak olacaktır. Fakat istisnai olarak tezahür edebilen tekelleşme veya satıcılar arasında anlaşmadan gelen sömürüleri engellemek için hın-i hacette istihsanen uygulanabileceği de prensipte kabul edilmiştir.⁴⁸

4. Köylülerin pazardan men edilemeyeceğine yönelik emirler de serbest piyasa ekonomisini gösterir. Zira Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: "Şehirli köylü adına satış yapmasın. İsterse köylü adına alış veriş yapacak şahıs, onun babası veya kardeşi olsun."⁴⁹ Hatta köylü mallarının yolda karşılanıp alınmasını yasaklayan emir de bu manada serbest piyasayı teyit eden delillerdendir.⁵⁰

Meseleyi tahlil açısından baktığımızda şunu görmekteyiz: Adet olarak dışardan gelen mallar belli ellerde toplandığında, bu durum beraberinde bazı tekelleşmeleri getirmektedir.⁵¹ Bu sebeple Hz. Peygamber (sas) söz konusu zararı men için onların pazara rahatça girme ve alış-veriş yapma imkanlarını sağlamıştır.

Serbest piyasa tam rekabeti sağlayarak⁵² kaliteyi yükselttiği gibi, üretilen kaliteli malların ucuza satılmasını da sağlayarak iki yönlü bir şekilde tüketiciye fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda her üretici kendi karını hesap ettiğinden, mevcut üretimi en ucuza temin etmeyi de bir başka taraftan düşünerek, kaynakları gereksiz yere tüketmeme ve işçileri verimli kılma gibi başka faydaları dahi temin etmektedir.

Serbest piyasa herkes için adil pay almayı sağlar. Tabi bu adalet toplam gelirin herkese eşit bir şekilde bölüştürülmesi manasına gelmez. Zira herkesin çalışma seviyesi eşit olamayacağı gibi, toplam gelire katkısı da eşit değildir. Ayrıca her işin kendine göre bir zorluğu vardır. Mesela bir mucidin gayreti ile bir işçinin gayreti eşit değildir. Sonra insanların maddi ve manevi kabiliyetleri farklıdır. Öyleyse asıl olan herkes için fırsat eşitliğini temindir. Neticede her şahsı, iş ve sorumluluğuyla başbaşa bırakmak gerekir. Her insan istek ve ihtiyacına serbestçe yönelebilmelidir. Böylece yaratılıştan gelen hikmetli farklılıklar da iyi kavranmalıdır.⁵³ Ayrıca işin kader boyutu hesaba katılmalıdır. Zira bazı insanlara sebepsiz rızık verilebileceği Kuran-ı Kerim'de pek çok yerde geçmektedir.⁵⁴ Bunun yanında meselenin kullar açısından imtihan yönü de olabilir.⁵⁵

⁴⁶ İbn Hanbel, Ahmed, el-Müsned, Çağrı Y., İst.-1992, 2. baskı, s. 2/33.

⁴⁷ Bkz.: Şeker, 83; Nüveyhi, 26.

⁴⁸ Köksal, İsmail, Teğayyüru'l-Ahkam fi's-Şeriat'l-İslamiyye, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-2000, 1. baskı, s. 202.

⁴⁹ Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, es-Sünen, Çağrı Y., İst.-1413/1992, 2. baskı, Büyü 45 (3/720).

⁵⁰ el-Buhari, Muhammed b. İsmail, es-Sahih, Çağrı Y., İst.-1413/1992, 2. baskı, Büyü 72 (3/28).

⁵¹ Döndüren, Ticaret ve İktisat İlmi, 229.

⁵² Döndüren, Ticaret Rehberi, 36-38; Demirci, Rasih, Ekonominin Temelleri, TDV Y., Ank.-1996, 1. baskı, s. 84-86.

⁵³ Bkz.: Nisa suresi, 4/32.

⁵⁴ Bkz.: İsra suresi, 17/30.

Bu konuya, girişken ve müstağni insan ile tembel ve asalak tipleri bir tutmamak açısından da bakılmalıdır. Zira bu noktada yapılacak eşitlik, sosyal problemleri artıracaktır. Yine sosyal hayatın çeşitliliğe olan ihtiyacı göz ardı edilmemelidir. Bu fikri tasrih sadedinde gelen beyanda Hikmetli Yaraticı *ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات ليتخذ بعضهم بعضا سخريا* "Birbirlerine iş gördürmeleri için kimisini kimisine derecelerce üstün kıldık" buyurmaktadır.⁵⁶ Şayet rızık herkese eşit miktarda gelseydi, insanlar hem taşkınlık edebilir, hem de bazı görevlere kimse gelmek istemeyebilirdi. Mesela bir kişi belli seviyede fakir olmasa, inşaatta amele olarak çalışmayı arzu etmeyecek, aksine bunun yerine herkes patron olmayı yeğleyecek,⁵⁷ bu durum ise toplumun baştan sona bozulmasına sebep olacaktır.⁵⁸ Neticede içtimai hayat kendiliğinden fesada gidecek ve bitecektir. Bu sebeple *eşit gelir dağılımı* ile *adil gelir dağılımı* kavramlarının çok farklı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Mezkur ayet çerçevesinde eşit gelir dağılımının yaratılış gereği hikmetlice istenmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

D. Muamelelerde taraflar için herhangi bir bilinmezliğin olamayacağı

İktisadi faaliyetlerde ve insanlar arası mal tebedülünde asıl olan hakkaniyeti temindir. Bu sebeple borç münasebetlerinde tarafların aldatılmaması ve ameliyeye herhangi bir hilenin karışmaması için, taraflarca her şeyin açık ve net olarak ortaya konması gerekmektedir.⁵⁹ Bu da iktisadın temeli olan alış-veriş akdinin bir netlik üzere yapılmasını teminle mümkündür. Bu netlikse akitlerdeki temel unsur olan rıza ve irade beyanının⁶⁰ gerçek temellere oturmasını gerektirmektedir.

Normal şartlarda taraflar, ancak bildiği ve razı olduğu şartları kabul ederler. Bu sebeple rızayı zorlayan, yanıltan veya farklı beyana sevk eden durumlar ile eksik veya yanlış bilgi sebebiyle oluşan rıza hali gibi durumlar, fihki açıdan satım akdine engel kabul edilmiştir.⁶¹ Dolayısıyla söz konusu durumlar doğrudan hile ve aldatma kapsamında değerlendirilir. Hatta bu durumun, yanlış veya abartılı reklam ile aldatıcı promosyondan olması arasında bir fark yoktur. Neticede şahısların tam bir hürriyet içinde ve bilerek karar vermesi asıldır.⁶² Bunu engelleyen her unsur akdi bozar veya ilgili tarafa muhayyerlik hakkı verir.

Yine bu gerekçe ile olmayan (madum) malın satışı yasaklanmıştır. Hatta kısmen olmayan bir malın satışı manasına gelen selem akdindeki helallik, ancak söz konusu malın belli vasıflarının netleşmesi şartıyla istisnai olarak ve zaruret gerekçesiyle oluşmuştur.⁶³ Çünkü normal şartlarda, olmayan bir mal satılmaz. Bu sebeple Hz. Peygamber (sas) *لا تبع ما ليس عندك* "Yanında olmayanı satma"

⁵⁵ Bkz.: En'am, suresi, 6/165.

⁵⁶ Zuhruf suresi, 43/32.

⁵⁷ Bkz.: Yeniçeri, Celal, İslam İktisadının Esasları, Şamil Y., İst.-1980, s. 377-381.

⁵⁸ Bkz.: Şûrâ suresi, 42/27.

⁵⁹ Tabakoğlu, İslam ve Ekonomik Hayat, 73-76.

⁶⁰ Karaman, 2/61 vd.

⁶¹ İslam hukukunda irâde oluşumunun fesadından dolayı geçerliliği icâzete bağlı olan tasarruflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Taş, İcazet, s. 54-62.

⁶² Bkz.: Köksal, 254.

⁶³ Bkz.: Ersoy, 31-32; Döndüren, Ticaret ve İktisat, 129, 310-315.

buyurmuşlardır.⁶⁴

Bu yasağın hikmeti, fiyatı artıracak olan suni araçlarla gereksiz yükselmeyi önlemek olabilir. Çünkü sözkonusu hal, mal ve gerçek değerini bilememekten doğan bir aldanmaya sebep olabilir. Bunu açıkklar mahiyette hadis-i şerifte "Kim bir yiyecek maddesini alırsa, kabz etmeden satmasın"⁶⁵ buyrulmuştur. Yine gereksiz yere alım satım yapılarak fiyat yükseltmenin önüne geçilmek istenmesi olabilir. Hatta bu durum satanın kısmen ucuza mal vermesine sebep olabilir. Bu konuda Abdullah b. Ömer şunu anlatır: Hz. Peygamber (sas) zamanında halk, daha zahire pazara gelmeden satın alırdı. Bunun üzerine tacirlere memur gönderdi ve pazara gelmeden satmayı yasakladı.⁶⁶

Yine şehirlielerin veya tacirlerin taşradan gelen köylü mallarını, sahiplerinin fiyatları bilmemeleri gerekçesiyle kandırarak yolda almaları ihtimali olduğundan, böyle bir alış-veriş yasaklanmış veya satım akdi gerçekleşip de aldandıkları ortaya çıktığı zaman köylülere muhayyerlik hakkı tanınmıştır. Çünkü taraflardan birisi için bir belirsizlik söz konusudur.⁶⁷

Bu sebepten sigorta meselelerinde mevcut ve galip anlayış, henüz bulunmayan zararın varmış gibi gösterilmesi olduğu için İslami açıdan yanlış bir zemine oturmaktadır. Halbuki her iki taraf belirsizlikten kurtulmalı ve netliğe dayanıp, kar ve zarar ortaklığı ile eşit şartlarda şirketleşebilmelidir.⁶⁸

Yine neceş, yani gerçek alıcı olmayanların sanki malı alacakmış gibi görünerek fiyata müdahale yapması İslam'da yasaklanmıştır. Zira Hz. Peygamber (sas) "ولا تتاجشوا" "Fiyatları kızıştırmayınız"⁶⁹ buyurmuştur. Çünkü bu ameliyede suni bir artış vardır. Eğer gerçek alıcı olayın farkında olsa bu şekildeki bir fiyatı kabul etmeyecektir. Dolayısıyla onun rıza, irade ve beyanına müdahale edilmiştir. Diğer yönüyle bayi, istediği fiyata satamadığı malını elden çıkartmak için hileli bir yol bulmuştur. Fakat normal şartlarda gerçek alıcıların katıldığı açık artırmalar caizdir. Zira Hz. Peygamber (sas) fakir bir sahabinin eşyasını, en fazla fiyat verene satmıştır.⁷⁰

Götürü (mücazeffe veya cüzaf) usulü ile satışın caiz olabilmesi için satılan malın bir bilen tarafından tahmin edilmesi şartı da buna binaendir.⁷¹ Söz konusu malın tartılamaması, ölçülememesi veya net miktarının belirlenememesi sonucu ruhsat olarak uygulanan götürü yolu, mutlak manada bilinmezlik manasına değildir. Zira bilinmeyen satışta neye karşılık hangi bedel verileceği de belli olmaz.

Yine erkek hayvanın sulbünün satılması yasaklanmıştır.⁷² Bu yasaklama kesin bir netice verip vermemesi açısından olsa gerektir. Zira hayvanların çiftleşmesinden bir sonuç çıkmazsa, alınan karşılık helal olamaz. Çünkü bu

⁶⁴ Ebu Davud, Büyü 68, (3/768-769); Döndüren, Ticaret ve İktisat, 158.

⁶⁵ Buhari, Büyü 54, (3/23).

⁶⁶ Bkz.: Miras, Tecrid-i Sarih, 6/446; Eskicioğlu, 126.

⁶⁷ Döndüren, Ticaret ve İktisat, 228-231.

⁶⁸ Bkz.: Feydullah, Muhammed Fevzi, Nazariyyetü'd-Damen fi'l-Fıkhil-İslami'l-Aamm, Mektebetü Darı't-Türas, Kuveyt-1406/1986, 2. baskı, s. 7 vd.

⁶⁹ Ebu Davud, Büyü 44, (3/719).

⁷⁰ Döndüren, Ticaret ve İktisat, 231.

⁷¹ Döndüren, Ticaret ve İktisat, 337.

⁷² Bkz.: Buhari, Büyü 61, (3/24-25).

durumda karşı tarafın istediği yapılmamış olmaktadır. Fakat bu yasakta damızlık niyetiyle özel hayvan besleyenleri istisnaen istisna etmek gerekecektir. Zira bu tür gayretlerde belirli bir masraf ve karşılığı söz konusudur.

Bir satımda iki satım yapma yasağı da bu kategoride değerlendirilebilir.⁷³ Çünkü bu tür satışlarda anlaşılammaktan kaynaklanan bir aldanma riski olabilir.⁷⁴

E. Serveti yayma amacı

İslam ekonomisiyle ilgili temel ahkama baktığımızda, tekelleşmenin önüne geçerek serveti yayma amacı olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Zekat ve sadaka vermek, kurban kesmek, infak etmek emirlerinde bu tezahür açık olduğu kadar; faiz ve ihtikarın yasaklanması⁷⁵ ile miras taksiminde malı yayma amacında da açıktır.⁷⁶

Şari Teala zekat, sadaka ve infak kurallarıyla, mal sahiplerinin imkanlarını asgari oranda fakirlere aktarmalarını emretmiştir. Diğer ifadeyle karşılıksız ve minnetsiz olarak yoksulları zenginlerin malında hak sahibi yapmıştır. Dolayısıyla bu kanalla büyük miktarlardaki mal, hiçbir maddi karşılık alınmadan ihtiyaç sahiplerinin eline geçecektir. Gerçi bu miktar kırkta bir, yani % 2.5 oranındadır. Fakat ihtiyaç sahiplerinin durumunu belli bir seviyeye çıkarma açısından oldukça önemlidir.⁷⁷

Yine servet sahiplerinin üretimsiz, emeksiz ve risksiz olarak mal sahibi olma talepleri önlenmiş ve sınırsız zenginleşme duygularına set çekilmiştir. Dolayısıyla ya karz-ı hasen yoluyla ecrini Allah'tan bekleyerek karşılıksız borç verecektir veya para talep eden şahısla yatırıma ortak olacaktır ki, bu şart sermaye sahibinin elini taşın altına koyması manasına gelmektedir. Zira kar ve zarara ortak olacaktır.

Sebebi ne olursa olsun her türlü karaborsanın yasaklanmasında, yine doğal piyasaya müdahale ve insanların çözümsüz durumlarından istifade düşüncesini engelleme vardır. Böylece imkan sahiplerinin aşırı büyümesine mani olunmuş ve toplum içinde kısmen bir denge politikası oluşturulmuştur. Duruma göre narh koyma da bu çerçevede değerlendirilir. Fakat bundaki sürenin alt ve üst sınırları, -gerçek niyet kişilerin kalplerinde olmakla beraber- hukuki açıdan objektif kriterlerle zaman ve şartlara göre belirlenecektir.⁷⁸

Ayrıca şu ayetde malın yayılması prensibi açıktır: ما افاء الله على رسوله من اهل القرى فله وللرسول ولذی القربى والیتامى والمساکین وابن السبیل کی لا یكون دولة بین الاغنیاء منکم وما اتاکم الرسول فخذوه وما نهیکم عنه فانتھوا واتقوا الله ان الله شدید العقاب

"Allah'ın fethedilen ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler; Allah, Peygamber, akraba,

⁷³ Ebu Davud, Büyu 53, (3/738-739).

⁷⁴ Bkz.: Bardakoğlu, Ali, İSAM İlmihali, TDV Y., İst.-1999, 2. baskı, s. 2/367-368.

⁷⁵ Bu konuda servet sahiplerinin aşırı kar elde etme hırslarına karşı, yoksullukta bocalayan fakirler de tam tepki gösterdiğinde direk gasp yapabileceklerine dair İbn Haldun'un görüşü için bkz.: Mukaddimetü Kitabı'l-İber ve Divanı'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men Asarahüm min zevi's-Sultani'l-Ekber, ed-Daru't-Tunisiyye li'n-Neşr, 1993, s. 477; Beşer, 192.

⁷⁶ Bkz.: Yeniçeri, İslam İktisadının Esasları, 449-451.

⁷⁷ Bkz.: Nüveyhi, 68.

⁷⁸ Döndüren, Ticaret ve İktisat, 636; Yeniçeri, İslam İktisadının Esasları, 292.

yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. *Böylece o mallar içinizden sadece zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.* Peygamber size ne verdiyse onu alın ve size neyi yasakladıysa onu terk edin. Ve Allah'dan korkun. Çünkü Onun azabı çok çetindir.⁷⁹

Hz. Ömer Enfal suresi 41. ayetin emrine uymayarak fethedilen arazilerin beşte dördünü mücahitlere dağıtmazken, Haşr suresi 7. ayetteki mezkur tröstleşme engelinden güç almış ve arazileri sahiplerinin ellerinde bırakarak haraç gelirlerinin devlete lazım olan meşru giderlere bir kaynak olmasını uygun görmüştür. Aynı zamanda bunun neticede onlara döndüğüne karar vermiştir ki, sahabe'nin çoğu bu uygulamayı tasvip etmiştir. Bu sebepten Hanefi ve Malikiler, Hz. Peygamber (sas)'in Hayber'de fethedilen araziye mücahitler arasında dağıtmasını, yönetici olması hasebiyle maslahat gereği yaptığı bir tasarruf kabul etmiş ve dinî bir emir olmadığından buna uymanın her zaman mecburi olmayacağını, zira eğer öyle olsaydı Hz. Ömer ve ahabın aksine hareket edemeyeceğini belirtmiştir.⁸⁰

F. Mal tarifine meşru ve faydalı olma şartının konması

Mal, insan tabiatının istediği ve biriktirdiği şeydir. Fakat İslam'a göre şahıs veya tarafların kabul ettiği her şey mal sayılmamaktadır. Ancak İslam'a göre de faydalı kabul edilen, bir ihtiyacı karşılayan ve meşru dairedeki şeyler mal kabul edilmektedir.⁸¹ Mesela domuz eti helal olmadığı, dolayısıyla mütekavvim de olmadığı için mal kabul edilmezken, faydasının anlaşılmadığı dönemde hayvan gübresi, yine murdar et ve kendisine ihtiyaç olmaması durumunda köpek de bizatihi kıymet ve değeri haiz olmadığı için mal kabul edilmemiştir.⁸² Bu sebeple İslam'a göre müslümanlar açısından rakı türü haram içkiler hiçbir zaman mal tanımını içine girmez.

Haram kılınan malları başka yollarla değerlendirmek de haramdır. Zira Hz. Peygamber (sas) "Allah Yahudileri kahretsin. Onlara içyağı yasaklanmıştı da satıp parasını yediler"⁸³ buyurmuşlardır. Bunları değerlendirmek sadece bazı özel durumlarda helal olabilir. Öyleyse yapılan akit ve muamelelerin tarafların rızasına uygun olması kadar, İslam fihhına aykırı bir mevzuza sahip olmaması da

⁷⁹ Haşır suresi, 59/7.

⁸⁰ Bkz.: er-Rahbi, Abdülaziz Muhammed, Fikhü'l-Mülük ve Miftahu'r-Ratec el-Mersad ala Hizaneti Kitabi'l-Harac, Tahkik: Ahmed Ubeyd el-Kebisi, Matbaatü'l-İrşad, Bağdat-1973, s. 214-217; el-Kardavi, Yusuf, Vücübü Tatbiki's-Şeriatü'l-İslamiyye (Tebliğ), Metabiü Camiati'l-İmam, Suudi Arabistan-1414/1984, s. 132-133; el-Hinn, Mustafa Said, Eserü'l-İhtilaf fi'l-Kavaidi'l-Usuliyye fi İhtilafi'l-Fukaha, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1402-1982, 3. baskı, s. 65-69; et-Terturi, Huseyn Mutavi', Fikhü'l-Vaki', Mecelletü'l-Bühusi'l-Fikhiyye'l-Musıra, Temmuz-Eylül 1418/1997, Suudi Arabistan, s. 109-110; Haseballah, Ali, Usulü't-Teşrii'l-İslami, Daru'l-Mearif, Mısır-1383/1964, 3. baskı, s. 80; Medkur, Sellam, Menahicü'l-İctihad, Matbaatü Camiati'l-Kuveyt, Tekrar basım, 1977, s. 530-531; ed-Devalibi, Ma'ruf, el-Medhal ila İlmi Usulü'l-Fikh, Daru'l-Kitabi'l-Cedid, 5. baskı, s. 323-327; el-Buti, Muhammed Said Ramazan, Muhadarat fi'l-Fikhil-Mukarin, Daru'l-Fikr, 1390/1970, s. 124 vd.; Davabitu'l-Maslaha fi's-Şeriatü'l-İslamiyye, el-Mektebetü'l-Emeviyye, Dimaşk-1386/1966, 1. baskı, s. 169; es-Saidi, Abdülmüteal, el-Müceddidün, s. 32-34; Baltacı, Muhammed, Menhecü Umar fi't-Teşri', Daru'l-Fikri'l-Arabi, s. 131 vd.; ez-Zühayli, Vehbe, Usulü'l-Fikh, Dimaşk-1406/1986, 1. baskı, s. 430.

⁸¹ Bkz.: Döndüren, Ticaret ve İktisat, 39-40.

⁸² Bkz.: Mutlu, İsmail, Faiz – Ticaret, Yeni Asya Gazetesi Y., İst.-1990, 2. baskı, s. 137-138.

⁸³ Buhari, Büyü' 103, (3/40).

gerekmektedir. Ayrıca bu şart, hem üretim hem de tüketim açısından geçerlidir.⁸⁴

Yine hırsızlık veya gasp suretiyle elde edilen mallar meşru kazanç sayılmaz. Çünkü Şari Teala, malların haksız ve batıl yollarla yenmesini yasaklamıştır.⁸⁵ Hatta bu noktada hile ile yapılan aldatmalar da meşruiyeti kaldırmaktadır. Zira Hz. Peygamber (sas) من غشنا فليس منا "Bizi aldatan bizden değildir" buyurmuştur.⁸⁶ İşte bu durum olabilecek diğer yolları yasaklayacaktır.

Yine aynı gerekçeyle rüşvet haramdır. Zira rüşvet, haksız kazanç veya menfaat temini için karşılıksız mal alma ve vermeyi ifade eder. Normal olarak meşru yollardan elde edilemeyen imkanlar, rüşvetle kazanılır hale gelmektedir. Dolayısıyla mal mübadelesindeki adalet ve eşitlik de ortadan kalkmış olmaktadır. Bu sebeple تاكلوا أموالكم بينكم بالباطل وتدلوا بها إلى الحكام لتاكلوا من أموال الناس بالآثم وانتم تعلمون ولا "Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Bilerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onları yetkililere aktarmayın" buyrulmaktadır.⁸⁷ Binaenaleyh tarafların, hatta toplumun buna razı olması veya göz yumması, alınan veya verilen meşru hale getirmemektedir. Bu konuda delil olarak başka hadis-i şerifler de vardır. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz hediyeleri kabul etmemiştir. Kendisine Ebu Bekir ve Ömer kabul ederken sen niye kabul etmiyorsun denilince, "Hediyeler o zaman hediyeydi, şimdi ise rüşvet oldu" diye cevap vermiştir.⁸⁸

G. Muamelelerde şer'î kuralların belirleyici olması

Her sistem gibi İslam da bir amelin geçerliliğini, kurallarına uyulmasına bağlamıştır. Öyleyse devir ve şartlar ne olursa olsun, İslam ekonomisinin temel doktrinlerine aykırı düşen ticari ve iktisadi muameleler, kendi açısından geçersiz olacaktır. Dolayısıyla sözkonusu tasarrufat Allah katında mesuliyeti mucip olur. Bu yönüyle İslam toplumlarının ekonomik yapısı kendine özgü bir farklılık arzedecektir. Bu sebeple faize dayanan, belirsizlik (garar) içeren, yalancı şahitlerin karıştığı, hürriyetin kısıtlandığı, hile karışmış ve ihtiyaç olmadığı halde imkanlar gereği israfı sebep olan harcamalar.. türünden muameleler İslami açıdan reddedilecektir. Tabii israf meselesi değerlendirilirken zaruri olanlar, rahatlık ve kolaylık sağlayanlar ile lüks maddeler farklı değerlendirilir. Hatta gerek yokken harcanılanlar daha da farklıdır.⁸⁹ Dolayısıyla ticari ve iktisadi muamelelerde İslam'a aykırı hiçbir işlem meşru sayılmayacağı gibi, bu işlemin netice verdiği mal da helal ve meşru sayılmayacaktır.

Serbest piyasanın hakim olduğu bir ortamda ticari hareketlilik oldukça yaygınlaşacaktır. Bu noktada İslam'ın temel prensiplerini aşmama yasağı, belli seviyede bazı tahditler koyacaktır. Bunlardan birisi de herhangi bir şahsın pazarlığı üzerine pazarlık yapmamaktır. Zira Hz. Peygamber (sas) "Biriniz diğerinin alış verişini üzerine pazarlık yapmasın. Kardeşi malı satın alacağı sırada almaya kalkmasın" buyurmaktadır.⁹⁰

⁸⁴ Bkz.: Bozdağ, 269.

⁸⁵ Nisa suresi, 4/20-23.

⁸⁶ Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac, es-Sahih, Çağrı Y., İst.-1992, 2. baskı, İman 43 (1/99); Ayrıca bkz.: Şeker, 81-82.

⁸⁷ Bkz.: Bakara suresi, 2/188.

⁸⁸ Bkz.: Miras, Tecrid-i Sarih, 8/36-37; Şeker, 88-90.

⁸⁹ Yeniçeri, İslam İktisadının Esasları, 191.

Cuma namazı için ezan okununca namaza koşma ve alış-verişi bırakma emri⁹¹ de ibadet vakti açısından konan bir yasaktır. Dolayısıyla yapılacak olan ticari muamele bu vakitte olmamak zorundadır.⁹²

Meşru dairede oluşacak şirketleşmeler ile ibaha alanı kapsamında geliştirilecek muameleler, sürekli olarak yeni ufuklar açacaktır. Bu geniş alan, mal bir taraftan, mukabilen işletme de diğer taraftan olmak üzere anlaşılacak değişik kar nispetleriyle ortaklıkların kurulabilmesine yol açacaktır. Bu akde mudarabe denir.

Bu alanda başka türlü şirketler de vardır. Önemli olan meşru dairede üretim ve kar yapmaktır.⁹³ Bu sebeple İslam ekonomisi tamamıyla yasaklardan oluşan bir sistem değil, aksine belli istisnaları yasaklayan bir sistemdir.⁹⁴

İslam'ın koyduğu iktisadi şartlarla, spekülatif olmaktan öte gerçek bir piyasa oluşacağından, toplum ekonomisi de hakiki temeller üzerine bina edilecektir.

II. İSLAM EKONOMİSİNİN ÖNEMLİ SİSTEMLERLE MUKAYESESİ

İslam ekonomisini önemli sistemlerle karşılaştırmadaki amacımız, sunduğumuz teorik bilgilerin dünya üzerindeki mevcut uygulamalarla beraberce ele alınmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bu sebepten mukayesemizde dünya iktisat tarihinde bilinen en temel ekonomik doktrin olan kapitalizm ve sosyalizmi baz alacağız. Zira onlardan başka ortaya çıkan özgün ve temel bir nizam bilmiyoruz.⁹⁵ Bu iki nizamın birbirleriyle kaynaşmasıyla veya kısmen bir tarafın ağır basmasıyla yeni ekonomik sistem türleri ortaya çıksa bile, bunların müstakil sayılmaları mümkün değildir.

Mezkur iki sistemin birbirinden ayrılan temel farkı; sosyalizmin devletçi, özel mülkiyeti reddedici ve kontrollü yapısına mukabil; kapitalizmin piyasada mutlak serbesti ile doğal bir ekonomik dengenin kurulacağı varsayımına dayanmasıdır. Kapitalizme göre nasıl ki denizlerde büyük balıklar küçükleri yutsa bile küçüklerin nesli tamamen tükenmez, ekonomik hayat da aynen öyledir. Ancak küçük balıkların emniyeti büyüklerin doyması ile acıkması arasında geçen süre kadardır.

Bu iki sistemden sosyalizmde insanlar ihtiyacı kadar, ikincide ise ürettiği kadar tüketim hakkına sahiptir.⁹⁶ Her iki sistem İslam'a göre kıyaslandığında mutlak değişmezleri olmamaları yönüyle veya prensiplerin ilahi olmayışı yönüyle ayırt edilirler.⁹⁷ Fakat burada her iki sistemin İslam açısından daha özgün bir mukayesesini yapma ihtiyacı vardır. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım:

A. Sosyalist ekonomik sistemle mukayese

Sosyalizm, toplumcu değerleri savunan, kişisel girişim ve anlayışları tenkit

⁹⁰ Buhari, Büyü' 58 (3/24).

⁹¹ Cuma suresi, 62/9.

⁹² Bardakoğlu, 2/374.

⁹³ Bkz.: ed-Dîbû, İbrahim, Akdü'l-Mudarebe, Matbaatü'l-İrşad, Bağdat-1393/1973, s. 401 vd.

⁹⁴ Bkz.: Eskicioğlu, 172.

⁹⁵ Bkz.: Şüruhu'l-Kitabi'l-Ahdar li'l-Kazzafi, el-Merkezü'l-Alemi li-Dirasati ve Ebhasi'l-Kitabi'l-Ahdar, Bingazi- Miladi 1425, 4. baskı, s. 9 vd.

⁹⁶ Bozdağ, İsmet, İnsanlığın Son Çerçevesi, Emre Y., by ve bt yok, s. 98.

⁹⁷ Bkz.: Talas, Cahit, Ekonomik Sistemler, Doğan Y., Ank.-1997, 3. baskı, s. 13-14.

eden yönetim ve anlayış biçimidir.⁹⁸ Bu sisteme bağlı ekonomik model marksist ve komünist temele dayanır. Binaenaleyh herkes gücüne göre çalışır, fakat ihtiyacı kadar harcar. Böylece hiç kimse için özel mülkiyet sözkonusu olmaz.

Sosyalist fikir Marks ile güncelleşse bile insanlık tarihi kadar eskidir. Onu savunuların maddi mülkiyette eşitliği düşünüp de siyasal statüdeki eşitliği düşünmemeleri bir tezattır. Halbuki ikisi de aynı seviyede var veya yok olabilir.⁹⁹

Böyle bir sistemin İslam'a uymayacağı kesindir. Çünkü bu sistem öncelikle şahsî mülkiyeti reddetmektedir. Halbuki İslam'da şahsi mülkiyet hakkı vardır.

Sosyalizmin ortak çalışma ve mülkiyet tezinde insani bir yön vardır. Zira insanların kardeşçe yardımlaşması ve yaşaması esasını kabul etmektedir. Ama insanın yaradılışından gelen cibilli hasletler bu teoriyi hayallerde bırakmaktadır. Çünkü özel mülkiyetin reddedilmesiyle beraber insan ve toplum hayatında farklı problemlerle karşılaşmaktadır. Bunlardan en önemlileri, şahısların kendilerinin olmayan işlere tam sahiplenmemesi ve umuma ait menfaatleri de genelde kendi lehlerine yontmalarıdır. Bu durum neticede fakir bir devlet ve halkı doğurmaktadır ki, neticede sözkonusu toplumun tarih sahnesinden silinmesine sebep olmaktadır.¹⁰⁰

Bunun dışında sosyalist ekonominin vazgeçilmez kuralları yoktur. Zaten kendisi de beşer düşüncesi olduğu için, her zaman uygulamadan kalkabilir veya değiştirilebilir bir özelliğe sahiptir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği için mukadder son da bundan başka olmamıştır. Fakat İslam'ın değişmez ve beşer üstü kuralları vardır. Bu da belli özleri itibarıyla daima kalacağını göstermektedir. Zira bir dini benimseyip de ekonomik kurallarını terk etmek mümkün değildir. Hiç olmazsa prensipte kabul edilir, fakat tatbikata geçirilmez. Zaten İslam'ın helal veya haram saydığına aksini kabullenmek küfür sayılır ki, kişiyi dinden çıkarır.

Diğer bir yönüyle sosyalizmin dinleri reddetmesi esası vardır ki, bu da beşer kanunlarına kutsiyet ifade etmeyi netice vermiş, fakat bir türlü tutmamıştır. Çünkü insan oğlu kendisi gibilerin fikirlerine yücelik vermemektedir. Fakat İslam'a inananların o dini uygulama adına manevi motivasyonu sürekli olarak kalmaktadır. Çünkü inançlarına göre Allah her şeyi görmekte, melekler de yapılanları sürekli olarak kayda geçirmektedir. Neticede herkes her yaptığından ahirette mükafat veya ceza görecektir. Dolayısıyla kanunlarının tatbikatı adına oluşacak eksikliği sosyalizmin kapatması mümkün değildir.

Yine sosyalizm İslam'ın ferdi mülkiyet çerçevesinde verdiği miras hakkını reddetmektedir. Çünkü ona göre şahsın özel malı yoktur. Ayrıca üretim sadece devlet adına söz konusu olduğundan, başka sistemlerin kabul etmediği kadar devletçi bir yapısı vardır. Halbuki İslam'ın ille de devletçilik gibi bir prensibi yoktur.¹⁰¹ Hatta aşırı devletçiliğin toplum ve şahıslar açısından ters tepecek farklı yanları vardır.¹⁰²

B. Kapitalist ekonomik sistemle mukayese

Kapitalizm, sermayenin ekonomiye hakim olduğu özel mülkiyet ve serbest

⁹⁸ Şafak, Ali, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Rehber Y., Ank.-1992, 1. baskı, s. 526; Ovacık, Mustafa, Türkçe-İngilizce Hukuk Sözlüğü, Sevinç Matbaası, Ank.-1986, s. 229.

⁹⁹ Bozdağ, 125; Nakvi, 90.

¹⁰⁰ Nakvi, 90.

¹⁰¹ Bedri, Abdülaziz, İslam ve Sosyalizm, Çev.: Ali Kemal Saran, Şamil Y., İst., bt yok, s.77 vd., 54 vd.

¹⁰² Bkz.: İbrahim Muhammed İsmail, Çağdaş Ekonomik Doktrinler ve İslam, Çev.: Cemal Aydın, Boğaziçi Y., İst., s. 39.

teşebbüse dayanan bir rejimdir.¹⁰³ Liberalizm ise bu noktada devletin müdahalesini asgariye indirme gayretiyle ortaya çıktığı için¹⁰⁴ kapitalizmin çocuğu sayılır.

Kapitalizmin insanlığa katkısı, onları sürekli olarak yeni şeyler icat etmeye zorlamasıdır. Bunun temel muharriki, mevcut sermayeyi artırma düşüncesine dayanır. Zira bu noktada insanların düşündüğü sadece paradır.

Bu sistemde kimse din ve devletin ilkelerini hiçbir zaman önemsemez. Fakat sosyalizm gibi bu gerçekleri reddetmez.

Kapitalizm tarihte bir alternatif olarak sürekli var olmuştur. Fakat özellikle asrımızda sosyalist blokun çökmesiyle yeniden atağa kalkmıştır. İkinci dünya savaşı öncesi toplumun üretim açısından durağanlaştığı bir çağda otomobil sanayiinin keşfi, sonra onlara yapılacak yollar ve ilgili makinelerin keşfi, savaşın başlamasıyla birlikte silah sanayiinin ve özellikle de nükleer silah sanayiinin keşfi, bütün bunlara paralel olarak petrolün önem kazanması, bilgisayarın ve uzay teknolojisinin keşfi.. gibi ilerlemeler hep kapitalizmin üretme ve büyüme isteğinden ortaya çıkmış sayılabilir. Şayet bunlar olmasaydı belki halklar tıkanacak ve sıkılacak, neticede sosyal patlamalarla sosyalist devrimler oluşacaktı. Engels de böyle düşünmekteydi, ama düşüncesi bir türlü gerçekleşmedi.¹⁰⁵

Kapitalizmde temel olarak herkesin serbest piyasa içerisinde ve özel mülkiyet dahilinde istediğini yapması, İslam'ın ekonomi sistemiyle paralel bir sonuçtur. Fakat İslam elde edilen gelirin bir kısmını zekat, sadaka ve nafaka.. gibi değişik başlıklar altında mecburi olarak topluma dönderirken, kapitalizmde devletin vergilendirmesi dışında hiçbir insani ve sosyal faaliyet mecburi değildir. Dolayısıyla kapitalist ekonomide büyüyen daha da büyüme yolları ararken, dengesizlik ve fakirlik sebebiyle çıkabilecek sosyal patlamalar sürekli gizli bir tehdit olarak mevcuttur. Böyle bir durumda hem mevcut sermaye birikimi, hem de bütün zenginler mallarıyla beraber yok olabilir. Son Arjantin örnekleri bu durumu kısmen izah etmektedir.

Ayrıca beşeri bir düzen olan kapitalizmde, serbest piyasanın tamamen kendi lehine kanunlar yapabilmesi, bu noktada faiz, karaborsa ve şans oyunları gibi bütün para kazanma yöntemlerini mübah görmesi, bir açıdan fakir kesimleri sürekli bir şekilde cezalandırma manasına gelmektedir. Gerçi fiilen bu uygulamaların amacı cezalandırma niyeti taşımasa bile, netice oraya varmaktadır. Yalnız sermayeyi büyütme amacıyla olan bir sistemde faiz bir netice olarak her zaman mevcut kalacaktır. Çünkü faiz kapitalizmin sebebi değil neticesidir.¹⁰⁶

Yine kapitalizmde insanlar birbirlerini rakip görürken, bunun aksine İslam'da kardeş görürler. Bunlardan rakip düşüncesi müsamahasız bir ezmeyi netice verirken, kardeşlik düşüncesi hayırdan yarış ve yardımlaşmayı netice verir. Zaten İslam'da, malı mal olduğu için biriktirmek çok güzel ve ideal kabul edilmez. Ancak mal ve zenginliğin gayesi, ihtiyaçları gidermek, iyilik yapmak veya başka insanlara muhtaç olmamaktır. Zira sadece mal yığılma arzusu, bayağı bir şehvet türü olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁷

İslam'a göre imkanlar birer imtihan vesilesi olduğundan her zaman

¹⁰³ Şafak, 248; Ovacık, 138; Demirci, 53.

¹⁰⁴ Döndüren, Ticaret ve İktisat, 355.

¹⁰⁵ Bozdağ, 107.

¹⁰⁶ Bkz.: İslam'da Ekonomik ve Çağdaş Düşünce, 17.

kaybetme riskini taşımaktadır. Bu sebeple sürekli olarak imkanların ideal kullanımı hedeflenmektedir. Fakat kapitalizmde mal biriktirmek bizatihi gayedir ve kullanma noktasında hiçbir önerisi yoktur.¹⁰⁸ Bu sebeple serbest rekabet dışında piyasayı dengeleyecek hiçbir faktör yoktur.¹⁰⁹ Bu durum ise maddi yönden alt tabakaların sürekli sefil kalması sonucunu doğurmaktadır. Halbuki İslam'daki zekat ve sadaka türü yardımlaşma müesseseleri fakirliği kısmen yok ederken, borçlulara yatırım için verilen payların yeni zenginler oluşturma ihtimali de vardır.

Sırf kapitalist ekonomilerin dinden uzak olabileme ihtimali veya fertleri bazı dinleri benimsese bile uygulama mecburiyetinin olmayışı, toplumlarda vakıf türü tamamen müstakil özel kuruluşların çıkmasını da azaltmaktadır. Halbuki İslam'da sadakayı-ı cariye bırakmak gibi sevap kazanma düşüncesi, böyle kurumları çok canlı kılmıştır. Bu sebepten vakıf hukuku da İslam ile kemale ermiştir.¹¹⁰

Hatta kapitalizmde vakıf dışında kalan kamu veya devlete ait işlerin ve özellikle malî mükellefiyetlerin sadece toplum ferdi olarak üzerimize düşen görevleri yapma sadedinde değerlendirilmesi;¹¹¹ devlet, sistem ve toplumun iyi seviyede işleyişi açısından yeterli değildir. Bu noktada İslam'ın vermiş olduğu manevi müspet dinamiklerle mukayese edilemez.

İnsan hayatında para kazanmak ve onu kullanmak önemlidir. Fakat her şey buna bağlı değildir. Dolayısıyla bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin savunulacak yanları olsa bile, toplum huzuru açısından sadece bir kaos unsuru olacağı muhakkaktır. Çünkü toplumlar sadece sermaye birikiminden oluşmamaktadır. Toplumun ahlakı, yardımlaşması, faydalı sahalarda yatırıma yönelmesi ve aile bağlarının kopmaması gibi tezahürler çok önemli konulardır. Halbuki kapitalizmde bunların belirleyici ve teşvik edici kuralları yoktur.

Ayrıca malı kazanırken belli ölçülerin aşılması gerekir. Halbuki ahlaki ve vicdani duyarlılığını kaybetmiş kişilerin bu ölçüleri gözetmesi çok zordur. Hatta konuya sadece üretim açısından bakıldığında bunlara gerek de yoktur. Fakat İslami açıdan yardımlaşma, başkasına saygılı olma, onu menfi rekabetle yok etme

¹⁰⁷ Bkz.: Al-i İmran suresi, 3/14.

¹⁰⁸ Bkz.: İslam'da Ekonomik ve Çağdaş Düşünce, 43, 52.

¹⁰⁹ İbrahim Muhammed İsmail, 18.

¹¹⁰ Eker, Aytaç, Vakıf Kültür Varlığının Korunması - Yaşatılması ve Bu Amaçla Mali Kaynak Sağlanması (Seminer), 11. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Y., Ank.-1994, s. 31 vd.

Vakıf, menfaati ibadullaha ait olmak üzere bir aynı Allah'ın mülkü hükmünde kabul etmek ve böylece temlik ve temellükten ebedi olarak alıkoymaktır. Konuyla ilgili pek çok ayet ve hadis olmakla beraber, meseleyi en iyi teşvik eden *ولد صالح يدعو له اذا مات الانسان انقطع عنه عمله الا من ثلاثة صدقة جارية او علم ينتفع به او*

İnsan ölünce bütün amelleri kesilir. Fakat sevap yönüyle sadece üç tanesi kalır. Bunlar sadakayı-ı cariye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden evlattır." hadis-i şerifidir. (Müslim, Vasiyye, 3 s. 2/1255) Vakıf, sadece dayanıklı mallardan olursa kalıcı olabilir. Bu sebepten sebze-meyve türü şeyler vakıf olamazlar ve ancak sadaka olabilirler. Çünkü bu tür mallar bir süre sonra kullanılarak veya çürüyerek tükenirler. Gayrı-ı menkul olması da sürekliliği açısından önemlidir. Vakıf mallarıyla ilgili genel çerçeve İslam hukukuyla belirlenmektedir. Buna muğayir olmayacak vakfedenin şartları da nas gibi kabul edilmiştir. (Bkz.: Şeker, 137 vd.; Öztürk, Nazif, Elmali M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, TDV Y., Ank.-1995, 1. baskı, s. 27 vd.)

¹¹¹ Vergilendirme mantığı için Mualla Öncel, Nami Çağan ve Ahmet Kumrulu'nun Vergi Hukuku isimli eserine bakılabilir. Ank. Ün. Basımevi, Ank.-1984.

duygusuna girmeme sevap olduğundan teşvik edici konumdadır. Dolayısıyla ölçü ve tartıda adalet, hırsızlığı engelleme, tefecilikten uzak olma, sermayeyi hayırdan kullanma, cimrilikten uzak olma ve gerekirse fedakarlık yapma.. gibi duygular kapitalizmin sınırlarını aşar. Sosyalizmde ise insan unsuruna tesiri açısından kısmen girer. Zira devletçi yapıyı da neticede insanlar yürütmektedir. Dolayısıyla şahsi mülkiyetin olmayışı kendisini kapitalizmle eşit hale getirmemektedir. Fakat İslam'da bunlar vardır. Dolayısıyla para kazanılırken ona belli sınırlar konularak aşılması gözetilmiştir.¹¹² Hatta gerek yoksa tabii kaynakları tüketmemek ekonomik bir ahlaktır ve israf çerçevesinde değerlendirilir. Fakat diğer sistemlerde böyle bir sonucu bulmak çok zordur.¹¹³

SONUÇ

Araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

I. İslam dini herhangi bir toplumdaki var olan güzellikleri korumakla ve bu yönüyle kısmen toplumların asliyetini devam ettirmekle beraber, aynı zamanda açık nasslar çerçevesinde emretmediği fakat bir kapsam olarak yasaklamadığı yabancı unsurları da kendi bünyesine çekme kabiliyetine sahiptir. Bu durum kısmî olarak İslam adına yerel ve farklı uygulamaların doğmasına sebep olabilir.

II. İslam'ın iktisat alanındaki temel kaidelerini, diğer sahadaki kendi prensipleriyle beraber ele almazsak sağlıklı bir sonuca ulaşamayız. Bu durum kısmen zekatlı ve faizsiz bir kapitalizmi netice verebilir. Dolayısıyla İslam her zaman bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

III. İslami kültür, İslam iktisadının bir zemini olmalıdır. Böyle bir zeminde yetişen iktisadın bencillikten ve israftan uzak olması beklenir.¹¹⁴ Bu sebeple adil gelir bölüşümüne dayanacak ve bu noktada orta bir yol tutacaktır.¹¹⁵ Dolayısıyla İslami toplumlarda mümkün mertebe servet ve mülkiyetin yaygınlaştırıldığı sonuçlarla karşılaşılacaktır. Yapılacak olan adil uygulama, yeryüzünde ayrıcalıklı tipleri daha da azaltacaktır. Ayrıca bir yandan fakirlerdeki imkansızlık sebebiyle gelebilecek olumsuzlukları giderirken, diğer yandan da zenginlerdeki bencillik ve taşkınlık gibi olumsuzlukları giderecektir. Dolayısıyla insanları ideal bir yola çekecektir.¹¹⁶

IV. İslam servetin belli zenginler elinde dolaşan bir güç olmasını önlemek istemiş, bu sebeple geliri hem oluşum, hem de bölüşüm safhasında kontrole almıştır. Dolayısıyla israf, ihtikar ve riba yasaklarıyla; zekat, sadaka ve infak emirleri bu meyanda değerlendirilmelidir.¹¹⁷ Dolayısıyla tekelleşme kırılmış, böylece fakiri daha fakir ve zengini de daha zengin yapan bir sisteme müsaade edilmemiştir. Bu

¹¹² Bkz.: Eskicioğlu, 48.

¹¹³ Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, Şamil Y., İst.-1984, s. 376-377.

¹¹⁴ İnsanın yaratılışında mala karşı bir rağbet hissi vardır. (Bkz.: Adiyat suresi, 100/8) Bu sebepten onu harcama noktasında cimri davranma hissi fitrî sayılır. Herşeyde orta yolu tavsiye eden İslam, bu noktada da itidali teşvik eder. Bu meyanda *ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك ولا تبسطها كل البسط فتقعد ملوما محسورا* "Cimri olma. Aynı zamanda malı saçıp savurma. Zira bu durumda hem kınanırın, hem de eli boş kalırsın" buyrulur. (İsra suresi, 17/29) Bundan anlaşılın malın gerektiği yerde harcanmasının cömertlik, gereksiz yerde harcanmasının da cimrilik olduğudur. (Bkz.: Şeker, 74-75.)

¹¹⁵ Abdülmennan, Muhammed, İslam Ekonomi Toplumunun Kuruluşu, Çev.: Ahmet Saidoğlu, Fikir Y., İst.-1989, 1. baskı, s1/182.

¹¹⁶ Kalem suresi, 68/10-15. Ayrıca bkz.: Nüveyhi, 72.

¹¹⁷ Türkiye'deki zekat potansiyelinin ne derecede toplumumuza müspet tesir edeceği ve genel olarak

yönüyle ferdiyetçilikten çok, cemaatçi ve devletçi bir yapı sergiler. Yalnız buradaki devletçilik, özel teşebbüsü ve serbest piyasayı engelleyecek bir tarzda olamaz. Fakat ne yazık ki zamanımızda bu teorilerin pratiğe geçtiği ne bir İslam devleti ve ne de bir İslam iktisadi mevcuttur!¹¹⁸

V. İslam'da var olup da diğer sistemlerde olmayan sabit ve net prensip, İslam'a göre bir şahsın servetinde başkasının da hakkı olduğudur. Bunun delili zekat, sadaka ve yardımlaşma emri dışında bile eğer ihtiyaç olursa, herkesin gıda maddesine el konulabileceğinin bir örneğini Hz. Peygamber (sas)'in vermiş olmasıdır. Bu sonuç zaruret prensibiyle de ulaşılabilecek bir netice olmakla beraber, nasslardaki mevcudiyeti ayrı bir önem kazanır. Zira Hz. Peygamber (sas) bir gaza sırasında insanların elindeki yiyecekler iyice azaldığında veya bittiğinde, mevcudu bir araya toparlayıp sonra eşitçe dağıtmıştır. Bir başka beyanlarında ise Eş'ariler kabilesini övmüştür. Sebep olarak da darda kaldıklarında ellerindeki malları biriktirip, sonra eşitçe bölüştüklerini göstermişler ve bu sebepten "Onlar benden, ben de onlardanım" buyurmuşlardır.¹¹⁹ Tabi böyle bir durumda cebrî alımı fertler değil de devlet yapar.¹²⁰

VI. İslam, sosyalizmin güzel yanlarını yardımlaşma noktasındaki prensipleriyle ihya ederken, kapitalizmin şahsın mal kazanma hırsına bakan yönlerini de meşru dairede açık bırakmış ve böylece malı geliştirme yolunu açmıştır. Fakat sosyalizm ferdi mülkiyeti tamamen reddederken insan tabiatını ve ondaki bazı gerçekleri reddederek büyük bir yanlışa düşmüştür. Bu haliyle İslam iktisadı kendine özgü ve kısmen karma ekonomi sayılabilecek bir konumdadır. Görüldüğü gibi İslam'da sosyal adaletin yanı sıra, ferdi teşebbüs ve serbest piyasa da istenmektedir.¹²¹

zekatın fonksiyonu konusunda bir örnek olarak Türkiye'de Zekat Potansiyeli isimli kolektif çalışmaya bakılabilir. İSAV Y., İst., bt yok.

¹¹⁸ Bkz.: Tabakoğlu, 160-162.

¹¹⁹ Buhari, Mezalim 1 (3/109-110).

¹²⁰ Yeniçeri, İslam'da Devlet Bütçesi, 376-377.

¹²¹ Abdülmennan, 1/145, 198.